

A KÖZÉPKOR ÉS A TÖRÖK HÓDOLTSÁG EGÉSZSÉGÜGYE

1. A POGÁNY KORI GYÓGYÍTÁS

A X. század elején Bácska és Bánát területét négy nép, az avarok, a bolgárok, a szlávok és a magyarok kisebb vagy nagyobb számú nemzetiségei (egy férfi őstől származó embercsoport tagjai) lakták. Életmódjukról és egészségügyi körülményeiről igen keveset tudunk.

Mivel életük legnagyobb részét a szabad ég alatt töltötték, ezért valószínűleg edzettek voltak a betegséget okozó tényezőkkel szemben. Sajnos, erre vonatkozó írásos emlékünk nincs, és csak a természettel ma is szoros kapcsolatban lévő népek példája nyomán állíthatjuk ezt. Bizonyos azonban, hogy a Bácska és Bánát pogány lakóinak medicináját a természetes tapasztalat és a természetfölötti erőkbe vetett hit határozta meg.

Ismerték az erdők és a mezők növényeinek gyógyító erejét. Tüzes kőre helyezett kendermaggal, sörrrel és borral bódították el betegeiket. Idegcsillapítónak a macskagyökeret (*Valeriana*), a varadics kórót pedig a bélférgek eltávolítására használták. A csalánból gógyteát, a fehér zászpából, beléndfűből és nadragulyából különféle mérgeket főztek. A gyögnövényeket főleg az idősebb asszonyok ismerték, ők segédkeztek a szüléseknél is. A sebészetet is a mindennapi élet tapasztalatai alapján tanulták meg. Eredményesen gyógyították a csonttörést, az ízületi ficamokat, és a sebek kezeléséhez felhasználták a tűz erejét is.

Külön figyelmet érdemel a koponyalékeléssel (*trepanálás*) való gyógyítás. Ez a sebészeti eljárás a kőkorszaktól kezdve

ismert jóformán a világ minden táján. A mi vidékünkön az avar sírokban kevés, a szláv sírokban még kevesebb meglékelt koponyát találtak, viszont a magyar sírokban a IX. század végétől a XI. század végéig igen felszökött a lékelt koponyák száma. Amikor ezt a sebészeti beavatkozást csak azért alkalmazták, mert hisznek a műveletnek csodás gyógyerejében, akkor a trepanációt jelképesnek nevezzük. Azokban az esetekben csak jelképes volt, amikor a beteget a fejfájástól vagy az epilepszia tüneteitől kívánták megszabadítani, mégpedig oly módon, hogy utat nyitottak a koponyában lévő démonnak. Sok esetben azonban a trepanációt valóságos sebészeti eljárásnak kell tekintenünk, mivel kiigazították a különféle fegyverek által (buzogány, kard, fokos, bunkó, nyílvevessző) okozott töréseket és repedéseket. Máskor pedig az endogén (belső) okok, mint amilyen a daganat, gennyképződés által az agyra gyakorolt nyomást kívánták a trepanációval csökkenteni. Az ásatási leletek arról tanúskodnak, hogy a trepanációt 30%-ban gennyes gyulladás követte, vagyis a beteg túlélte az operációt. A trepanációt nemcsak a felnőtteknél, de a gyermekeknél is alkalmazták. A műtétet sámánok, vračok és táltosok végezték, de vannak olyan feltételezések is, hogy az arab aranyművesekkel hozzánk eljutó arab orvosok hajtották végre. Mivel a legtöbb és a legkomplikáltabb trepanáció a magyarok megérkezésének ideje után jelent meg, ez a táltosok magas fokú sebészeti technikáját bizonyítja. Ennek a gyógyítási módnak a kihalását a kereszténység terjedésében és a táltosok kivészésében kell keresnünk, s ezt csak sajnálhatjuk, mert ez a fajta sebészet felülmúlta a korabeli nyugati orvostudomány színvonalát.

A pogány kori gyógyítás elválaszthatatlanul összeforrt a pogány népeknek istenekkel, szellemekkel és sámánokkal benépesített hitvilágával is. Ezt a hitvilágot a néhány rövid korabeli írott feljegyzés nem tudja feltárni, ezért kénytelenek vagyunk

kutatásainkat kiterjeszteni az archeológiára, a néprajzra, a néphitre, népszokásokra, mesékre, mondókákra, a rokon népek hitvilágára is.

Néhány évtizeddel ezelőtt a Mokrinnál végzett ásatások alkalmával előkerült egy avar sírból a világfát ábrázoló csonttégely. A viládfa ilyen vagy olyan formában Európa és Ázsia majdnem minden sámán vallású népénél megtalálható. A világfán a földet egy hegység ábrázolja. A hegy csúcsán áll a kilenc ágú viládfa. Ennek a bal oldalán a kör alakú nap, jobb oldalán a vonal alakú hold. A fa körül állatok láthatók. Ugyanis a sámán vallás szerint, amikor az ember alszik, a lelke állat alakjában járhatja a világot. Ezenkívül az embernek még egy lelke van, amely szorosan összefügg az étellel és a halállal. Ezt a lelket azonosítják a lélegzéssel. A viládfa gyökereinél van az alvilág, ahol kígyók, békák és gyíkok élnek. A földi élet a közepső világban játszódik le, míg a felső világban az istenek élnek. Ezt a három világot kapcsolja egyetlen egészbe a viládfa.

A pogány avarok, szlávok és magyarok egyaránt hittek a három szintű világ létezésében. Egyáltalában, az évszázados együttélés miatt nehéz e népek hitvilágát pontosan szétválasztani, mert igen erősek a kölcsönhatások.

A szlávok hitvilágában az alvilágban állatok képében élnek a démonok. Ilyen állatok közé tartoznak a farkas, a pulyka (ha kinőtték a szárnyai, hatalmas sárkánnyá változott), a kakas (Svarognak, a világosság istenének megszemélyesítője volt: az első kakasszóra a démonok eltűntek az éjszakában). A szlávok is hittek az ember kétlelkűségében. Az a lélek, amely az élő testet elhagyta, újra megjelenhetett az állatok képében. Innen eredt a szlávok nagy állattisztelete. A kutyát különösen tisztelték, mert benne ölthetett alakot a család ősenek lelke mint a család védelmezője. Ezenkívül a kutya vonításával előre jelezte a tüzet, a betegséget és a halált. Tőle még a leghatal-

masabb démonok is félték, s ezért bizonyos mértékben távol tartotta a háztól a betegségeket is. Isteneik általában a természet egy-egy erejét személyesítették meg, s emiatt szorosan kihatottak az emberek egészségi állapotára is. Így pl. Dazsbog (Dabog) a termékenység, Volosz a nyáj, Szpasz a mezőgazdasági termények és az időjárás viszonyok alakulását szabályozó isten volt. Trojan az apró háziállatokat, Vid isten pedig a gyógyítással foglalkozókat védelmezte. Az ember sorsának alakulását Dazsbog isten már a születéskor elhatározta. Elhatározását fogadalmakkal vagy áldozatok bemutatásával iparkodott megváltoztatni. A betegségektől való megszabadulás érdekében is áldozatokat mutattak be vagy pedig fogadalmat tettek.

Az ember életének alakulására a szlávok hite szerint az istenek mellett nagy hatással voltak a tündérek (vile), akik a természet egyes megnyilvánulásainak voltak a lelkei. A tündéret szárnyal, átlátszó, hosszú ruhában, ló-, szamár- vagy kecskelábbal képzeltek el; ha akarták, hattyúvá vagy farkassá változhattak. Az emberek irányában általában jóindulatúak voltak, de ha megsértették őket, betegséget és egyéb bajokat zúdíthattak az emberekre. A tündéreknél különösen nagy szerepük volt a harctereken, ahol a sebesült katonákat gyógyították.

A pogány magyarok hitvilága sokban megegyezett az avarok hitvilágával: hittek a világfa, a jó és a rossz szellemek, valamint a két lélek létezésében. Tisztelték a természeti jelenségeket: az eget, a földet, a levegőt, a vizet, a tüzet. Isteneik közül, valószínűleg korai keresztény hatásra, különösen Boldogasszonyt ruházták fel gyógyító hatással. Ő adott életet a gyermeknek, oltalmazta a szülő anyát, és megbüntette azokat, akik gyermekeiket megfosztották az élettől. Boldogasszony napja kedd volt, ezért minden hosszabban tartó munkát is kedden kezdtek el.

A pogány hitvilágba szorosan beletartoztak azok a tárgyak is, amelyeknek betegséghárító szerepük volt. Ezek az amulettek viselőiket megvédték mindentől, ami rájuk nézve rossz lehetett. Ezeket az amuletteket az avarok a nyakukban hordták, legtöbbször kis láncon: állati csontok, átfűrt római pénzek, kisbalta, sarló voltak a leggyakoribbak. A szlávok különleges amulettje a kereszt (krst) volt, amely azonban nem egyezett meg a keresztények keresztfogalmával. A pogány szerbek keresztje az ember őseit személyesítette meg fekvő helyzetben, kitárt karokkal; földből, fából vagy aranyból készítették, nyakláncra erősítve magukon hordták, de a falu közepén is felállították. A vrač készítette kereszt minden bajtól, betegségtől és haláltól védelmezte viselőjét vagy a falu népét.

A középső és a felső világ közötti kapcsolatot a sámánok, vračok, illetve a magyaroknál a táltosok tartották fenn. A világfán gyalogosan vagy lóháton közlekedő sámánok, férfiak és nők hatáskörébe tartozott a gyógyítás is, mivel a betegségek szoros kapcsolatban álltak az istenekkel és a szellemekkel. A gyógyítás kellékei közé tartozott a sámándob, a sámántrombita, a sámánfa és a rojtokban lelógó ruha. Ezekkel a kellékekkel a sámán zenélt, táncolt, énekelt, s ezzel óhajtotta a betegből kiűzni a rossz szellemet, a betegség okozóját. Fején, a hatás fokozása érdekében, szarvakkal vagy tollakkal díszített állati maszkot viselt. Számos avar sírban találtak ilyen sámánkellékeket, többek között Pancsovánál is.

A szlávoknál vrač csak az lehetett, aki súlyos lelki betegségből gyógyult ki. A vrač is, a sámánhoz hasonlóan, mágikus mutatóanyagokkal és szuggesztióval gyógyította a betegeket. A nép hite szerint a vrač varázslattal hathat a természeti jelenségekre, az ember sorsának alakulására, egészségi állapotára. A gyógyítást suttogva elmondott mondókával (bajanje), grafikus jelek rajzolásával (šaranje – čaranje), önkívületi állapot-

ban előadott zenével, gyógyfüvek adagolásával végezte. Ugyanarra a betegségre vagy tünetre mindig ugyanazt a szöveget mondták el, miközben illatos füveket égettek.

A szlávok vrača tanulással sajátította el mesterségét, a magyarok táltosa pedig már ezzel a képességgel született. Így pl. még a mai néphit szerint is a táltosgyerek foggal születik, erről lehet megismerni. Egy idő múlva az ilyen gyermeknek látomásai lesznek, hisztérikus rohamokat kap, a természetfeletti lények tartósan el akarják altatni, hogy lelkét elvigyék, és bemutassák a felső világnak. A táltosjelölt védekezik ez ellen, de aztán megadja magát sorsának. Ha a jelölt elveszti a természetfölötti erők jóindulatát, akkor azok megnyomorítják vagy elpusztítják. Ellenkező esetben három napra elalszik, lelke közben bejárja a túlvilágot, majd visszatér a testbe, amely ekkor magához tér. Ekkor már természetfeletti hatalommal rendelkezik, felmászik a világfán a felső világba, ott megkapja a munkájához szükséges felszerelést, a sámándobot az alvilági állatok képével. Ezzel a dobbal idézi a szellemeket és gyógyít. Ennek az emléke maradt fenn abban a mondókában is, melyet Bácskában és Bánátban legtöbb kisiskolás énekel, nem is sejtve az eredetét:

Gólya, gólya, gilice,
Mitől véres a lábad?
Török gyerek elvágta,
Magyar gyerek gyógyítja,
Síppal, dobbal, nádi hegedűvel.

2. A KÖZÉPKOR EGÉSZSÉGÜGYE A KERESZTÉNYSÉG FELVÉTELE UTÁN

Szent István király államvallássá tette Magyarországon a kereszténységet. Az új hitnek a megszilárdulásával Bácskában és Bánátban lassú fordulat állt be a lakosság egészségvédelmében is. A többistenhitről való áttérés az egyistenhitre, az angyalok és szentek tisztelete a szellemek helyett, valamint a sámánok, vračok és táltosok gyógyító és közvetítő szerepét átvevő szerzetesek és orvosok megjelenése a kereszténység felvételét követő évszázadokban hosszú ideig tartó szinkretizmust hozott létre a nép egészségügyi szemléletében. A pogány istenek helyett most már a keresztények Istenéhez, az ég angyalaihoz és szentjeihez imádkoztak a bajban és a betegségben. Az angyalok és a szentek lettek most azok a csodálatos lények, akik legyőzik a sötétség, a rossz és a halál démonait. Így pl. Szűz Mária lett a beteg és a szülő nők oltalmazója, a vértanú halált halt orvostestvérpár, Kozma és Damján az orvosok és gyógyszerészek, Illés próféta pedig a szembetegek védőszentje. Szentképeik és szobraik előtt imádkoztak, gyertyát gyújtottak, ajándékokat hordtak össze, a betegek fogadalmat tettek gyógyulásuk reményében. A pogány kori fejedelmek és törzsfőnökök emberfeletti erejét átvették a királyok is, akik Isten képviselői voltak a földön. A koronázás alkalmával a király gyógyító, csodatevő hatalomhoz is hozzájutott. A magyar királyok közül főleg a később szentté avatott királyok, Szent István és Szent László éltek ezzel a csodatevő hatalommal. Sokáig élt az a népi hiedelem is, hogy a haldokló és a halott ember kezének érintése is csodatevő hatású, főleg a bőrbetegségek gyógyításában.

Az egykori bálványokat és amuletteket felváltotta az erek-

lyék és a drágakövek csodatévő, gyógyító hatása. Egy-egy szent hírében elhunyt férfinak vagy nőnek a földi maradványai voltak azok az ereklyék, amelyeknek az érintése vagy birtoklása csodás következményekkel járt. A drágaköveket pedig, minél értékesebbek voltak, annál értékesebb gyógyszernek tartották. Minden ismert drágakő valamilyen betegséget gyógyított. Hogy mennyire tudott a köznép hozzájutni ezekhez a drága „orvosságokhoz”, nem tudjuk, de orvostörténeti szempontból fontos megjegyezni, hogy a fölvilágosultnak számító Könyves Kálmán királynak is volt egy aranygyűrűje, amelybe bele volt vésve a betegség elleni varázsige. Azt tartották, hogy aki ezt a gyűrűt viseli, az mentesül a köszvénytől vagy egyéb bajtól. Mátyás király pedig betegség ellen azt az amulettet viselte, amelyet III. Pál pápától kapott. És ha már a pápáknál tartunk, említsük meg azt is, hogy 1534-ben VII. Kelemen pápa olyan gyémántporból készült orvosságot ivott, amelynek értéke 3000 dukát volt.

A pogány kor szent ligeteinek és berkeinek helyét a kereszténységben felváltották azok a helyek, ahol Isten különösen méltányolja Szűz Mária és a szentek közbenjáró imádságát, és meghallgatja az odazarándokoló hívek könyörgését. Ilyen hely volt a középkorban a mai Doroszlótól 1 km-re fekvő Bajkút község, amelyet I. Lajos király 1382-ben a budai apácának adományozott. A kolostor és a templom mellett lévő kút vizének csodatévő erejéről a mai napig élő hagyomány tanúskodik. Bácskában és Bánátban vannak még hasonló zarándokhelyek, de közel sem olyan ismertek, mint Bajkút.

A doroszlói Bajkútra zarándokoló tömegről írta 1876-ban Herman Ottó „Mérges csók” címmel az akkor ugyancsak „mérges” vitákat kiváltó felvilágosító célzatú cikkét.

„Magyarok, rácok, sokácok, svábok a nyár szakában ezrével csődültek ide (...) A búcsúok felváltva érkeznek. Itt egy

magyar, ott egy sváb, amott egy rác falu népe. A keresztvivő mellett rendszeren a csapat legsúlyosabb betegei lépkednek, vánszorognak. A blennorrhéas szemtől, az ajk- és orr-rákon át, a biblia leprájáig a ragadós betegségeknek legiszonyatosabb sorai és fokozatai elhaladnak előttünk. A csapatok végét a falvak apraja-nagyja, ifja-véne képezi (...) Széles vidék nyomorékja, gyógyíthatatlan betege a szent kút vizébe veti utolsó bizodalját. És széles vidék ép embere ugyan e szent kút vizét nézi az ép test védnökének (...) Ebben mindenki megmosdik. Ami ulcus, caries, necrosis van a világon, amit azon irtóztató kór rongál, melynek behozatalával a kereszties hadak vádoltatnak, az mind a szent kút 15 literes medencéjébe mártja magát. És ezután jönnek a csecsemős anyák, levetkeztetik gyermekeiket, s tulajdon avval a fertőzött vízzel mossák meg tetőtől talpig, „hogya ne fogjon rajta a nyavalya” (...) Az ima után kezdődik a körmenet, a fertőző ajak csókot nyom a szobrok talapatára, orcájára, a szentképek üvegére, s mit tudom én, hová, és nyomban reá, tulajdon arra a helyre ráilleszti ajkát a csapat épje is.”

A keresztény világnézet hatása az egészségügy fejlődésére azonban nem ezekben a mindenképpen vitatott jelenségekben mutatkozik meg, hanem a betegség iránti együttérzés és segítőkészség kialakításában. A hittérítők tanítása szerint a betegben Jézus Krisztus szenved, s ezért úgy kell ápolni és szeretni, mint magát Krisztust. A természetfölötti lényekben mélyen hívő középkori embert erőteljesen megragadta ez a „személycsere”, és durva indulatait legyőzve részvétellel hajolt oda a betegségben szenvedő Isten fiához. Ez a szemléletmód teszi érthetővé azt is, hogy az egyházi intézményekben, a káptalanokban és a kolostorokban oly nagyra értékelték a betegek ápolását, s egyáltalán az egészségügy fejlesztését.

A káptalanok tagjai, a kanonokok a püspök tanácsadói és

munkatársai voltak, de tanítással is foglalkoztak. Vannak egészségügytörténészek, akik úgy vélik, hogy a XI. század végén az esztergomi, veszprémi és kalocsai káptalani iskolákban az orvostudományt is tanították melléktantárgyként. Bácska fiataljai ezekben a káptalani iskolákban, míg a bánáti fiatalok a Szent Gellért által alapított csanádi káptalani iskolában nyerték első kiképzésüket és alapvető műveltségüket az ezredik év első évtizedeiben. A püspöki székhelyeken működő székeskáptalanok mellett egyes nagyobb helységekben is alapítottak káptalanokat, amelyeket „társaskáptalannak” neveztek. Bácskában ilyen társaskáptalan volt az I. (Szent) László király által alapított és a Szent Bölcsességről elnevezett titeli, valamint a III. Béla hitvese, Margit királyné által 1190 körül alapított hájszentlőrinci társaskáptalan. (A középkor végén eltűnt város a mai Bezdántól 8–10 km-re északkeletre, a Mosztonga folyó partján feküdt.)

Bácsban, a kalocsai egyházmegye másik székhelyén, 1158-ban alakult meg a székeskáptalan, és ezzel Bács a XII. században a mai Bácska politikai, kulturális és egyben egészségügyi központja lett. Amikor pedig III. Béla király a párizsi egyetem mintájára a veszprémi káptalani iskolát egyetemi rangra emelte, s ott az orvostudományt már külön tantárgyként tanították, a szervezési munkában két szerzetes orvos is közreműködött. Az egyik közülük, Péter, később kalocsai és bácsi érsek lett, míg a másik, János, csanádi püspökként Bánát területén is működött érsek-orvosként.

A káptalani iskolákban folyó orvosképzésnél azonban jóval jelentősebb volt a kolostorok és a fejlődő városi polgárság hatása az egészségügy alakulására.

3. KOLOSTORI ÉS VÁROSI ORVOSLÁS

A középkori kolostorok épületeinek tartozéka volt a betegszoba (infirmarium), ahol a beteg szerzeteseket ápolták, valamint a vendégszoba (hospitium, hospitale, magyarosítva: ispóaly), ahol az utasokat, szegényeket és betegeket elszállásolták. Később külön épületeket (xenodochium, nosocomium) emeltek, melyekben a szerzetesek intézményesen is foglalkoztak a betegek ápolásával.

Az első szerzetes „kór-házak” a bencések kolostoraiban létesültek. Alapítójuknak, Szent Benedeknek (480–550) Regulájában, amely a szerzetesek életét szabályozta, két fejezet is foglalkozik a betegek ápolásának és a vendégek fogadásának feladataival és módozataival. A Regula 36. pontja kiemeli, hogy a betegeket olyan nagy figyelemmel kell gondozni, „mintha magát Krisztust gondolnánk... a fürdést is lehetővé kell tenni számukra, valahányszor erre szükség van...” A szabályzat 53. pontja rendezi a vendégek fogadásának módját, és kimondja, hogy „minden hozzánk érkező vendéget, főleg a szegényt és az utast, úgy kell fogadnunk, mintha magát Krisztust fogadnánk... A vendégszobában legyen elegendő takaró a lakók számára...” A Sankt Gallen-i bencés kolostor XI. században épült kórháza közismerten Európa legfejlettebb bencés kórháza volt, fürdővel, érvágásra szolgáló szobával, orvoslakással, tizenhat fajta gyógynövényt termő kerttel és gyümölcsfákkal beültetett temetővel.

Bánátban és a Bácskában a következő helyeken voltak bencés kolostorok: Oroszlámos, Törökkanizsa (Novi Kneževac), Párdány (Međa), Aracs (Vranjevo), Ittabé, Gálád és a Bács melletti Derzs. Az itt működő kórházakról nincs konkrét feljegyzésünk; ennek ellenére nemcsak a bencés Regula alapján

vehetjük bizonyosra kórházak létezését e kolostorokban, hanem a szomszédos Baranyában működő pécsváradi bencés kolostorról készült feljegyzés alapján is, amely szerint e kolostor kórházához facsövekben vezették oda a vizet, és ott elmebetegeket is befogadtak ápolásra és gyógyításra. Ez az adat ugyan is azt bizonyítja, hogy a mi vidékünkön is foglalkoztak betegápolással a bencés szerzetesek.

A bencésekhez hasonlóan a cisztercita, domonkos, pálos és ferences kolostorokban is voltak infirmariumok és hospitiuumok a betegek gondozására szolgáló helyiségek. A ciszterciátáknak Bodrogmonostoron (Bački Monoštor) és Bélakúton (Pétervárad mellett), a domonkosoknak Coborszentmihályon (Zombor) és Bodrogban (Bački Monoštor), a pálosoknak Bodrogszigeten (Bački Monoštor), a ferenceseknek pedig Báacson, Futakon, Koviljban, Koluton, Zentán, Szabadkán és Aracson volt kolostoruk.

Minden kolostor maga gondoskodott a szükséges gyógyszerek előteremtéséről. A kezdetleges gyógyszerterát az „infirmarius frater” – a betegápoló testvér – az erdőkben és a mezőkön található, valamint a kolostor gyógynövénykertjében termesztett gyógynövényekből állította össze. Nem volt ritka azonban az Olaszországból beszerzett vágy a keresztes hadak által terjesztett állati és ásványi anyagokból készült gyógyszerek használata sem.

A pravoszláv egyház szerzeteseinek kolostoraiban is alakultak kórházak. A török hódítások nyomán menekülő szerbek a Fruška gorában, valamint a Bácska és Bánát területén alapítottak kolostorokat. Itt tovább éltek a középkori szerzetesi hagyományok. Pravoszláv kolostorok voltak a bácskai Bođaniban (1478), Grabovacon (1587), Koviljban (1651) és Kuzdinban (helye ismeretlen), valamint a bánáti Hódoson (1523), Bezdinben (1539), Vojlovicán (1542).

A bodanski kolostort a hagyomány szerint Bogdan, egy gazdag kerskedő alapította hálából azért, hogy beteg szeme meggyógyult, miután az ott levő forrás vizében megmosakodott, és fogadalmat tett a Szűz Anyának, hogy a forrás helyén templomot építtet. A Mátyás király engedélyével felépült templomhoz kolostor is csatlakozott, amelynek szerzetesei nemcsak a kolostor, de a környék betegeit is segítették. Tiszta forrásvizet biztosítottak nekik, gyógynövényeket gyűjtöttek, és gyógyteákat főztek betegeik számára. A kolostorban talált feljegyzések alapján ezen a vidéken sok volt az emésztési zavarokkal bajlódó beteg. Ez a Duna áradásaival és az egészségtelen ivóvízzel függött össze, mivel azt a Dunából merítették.

A Bácska és Bánát középkori kolostori orvoslására erőteljes fényt vet az ún. Hódosi-kódex, amelyet az Arad melletti Hódos nevű kolostorban találtak meg, és amelyet a prágai Cseh Nemzeti Múzeumban őriznek „Codex miscellaneus scriptus a 1690” cím alatt. A kódex keletkezését 1390-re teszik. Hippokratész filozófiai munkáinak szerb nyelvű fordítása mellett ez a kódex a 134. oldalig egészségügyi és asztrológiai vonatkozású adatokat tartalmaz, és ezért ezt a kódexet tekinthetjük az első szerb nyelvű „lekaruša”-nak, azaz népszerű orvosi és egészségügyi könyvnek.

A Hódosi-kódexben nincsenek sem a betegségek, sem azok gyógy módjai szisztematikusan feltüntetve. Vegyesen olvashatunk benne a láz, majd a fogak, a sükettség, veszettség, csonttörés, a szájból és a nyakon előforduló kiütések, a köhögés, fejfájás, álmatlanság stb. gyógyításáról. De szó van benne a hajnövesztésről a kutyaharapás kezeléséről, az arc fiatalosságának megőrzéséről, a kígyómarás gyógyításáról, a bolhák elleni védekezés módjáról. Nem maradt ki belőle a részegeskedés, az éhség és a szomjúság problémája sem. A befejező részben szól a vérnyomásról, a fülzúgásról, a sárgaságról, a szer-

vezetben előforduló kövek képződéséről és azok gyógyításáról, az égési sebekről, a hányásról, az anyatej megszerzésének módjairól stb.

A kódex tartalma azt bizonyítja, hogy a középkori szerzetesek tudtak mindazokról az ásványi, állati és növényi eredetű gyógyszerekről, amelyek ismertek voltak Európában. De megtalálhatjuk a kódexben azokat a drága gyógynövényeket is, amelyeket csak Ázsia és Afrika szubtropikus és tropikus tájairól lehetett beszerezni.

A katolikus és a pravoszláv kolostori medicina az egészségügy történetében nem annyira a lakosságot érintő tevékenységével, mint inkább az egészségügyi intézmények létesítésére ösztönző hatásával vált jelentőssé. A kolostorok kórházaiban elsősorban a beteg szerzeteseket gondozták, és csak másodsorban fogadták a rászoruló kívülállókat, utasokat, vándorokat, nyomorgó szegényeket. Valami formában azonban a szerzeteseket mozgató jóakaró szeretet (charitas) szelleme kisu-gárgzott a kolostoron kívülállókra is, és hasonló tettekre serkentette őket. Ez pedig, a gazdasági, társadalmi, szociális és tudományos fejlődéssel párosulva, lehetővé tette a humanitárius profán egészségügyi szolgálat kifejlődését.

A szerzetesi medicina 12. századi virágzása után a világiak szisztematikus törődése az egészségüggyel és a betegekkel a XIII. században kezdődött, miután a városok kialakulása és a civilizáció erősödése nyomán egyre inkább növekedett az igény a lakosság egészségügyi ellátásának szervezettebb formái iránt. A fejlődő városokban mind jobban kifejezésre jutottak az egészségügyi és a szociális problémák. Megnőtt az el-látatlanok, a nyomorultak, rokkantak, a krónikus betegek száma. Mivel a középkorban nem volt semmiféle törvényes rendelkezés, mely kötelezte volna az egyént vagy a közösséget ezeknek a problémáknak a megoldására, az egyháziak és a vi-

lágiak, majd pedig az egyes városok mind nagyobb számban alapítottak kórházakat a szegények és a betegek gondozására. Az alapítók vallásos motivációja még most is kidomborodott („Isten dicsőségére, lelkem üdvösségére, bűneim bocsánatára”), de már jelentkeztek a profán szociális és gazdasági motiváció jelei is („tekintettel a szegény elesettekre és betegek-re”): a nagykorúsodó és profanizálódó társadalom a betegben most már nem annyira a szenvedő Krisztust látta, hanem a segítségre és gondozásra rászoruló szegény embert.

A nagyobb és kiváltságokkal rendelkező városokban törvényekkel szabályozták a lakosság életkörülményeit, a higiénia és a környezet tisztaságának megóvását. A mi vidékünkön Újlaknak (Ilok) volt Jogkönyve, amelynek 1526-ban írott példánya a török pusztításait is átvészelte. Ezekben a jogkönyvekben megtalálhatók a betegségeket megelőző intézkedések, a különféle élelmiszerek minőségének meghatározása (a húsnak frissnek, a halnak élőnek, a kenyérnek mindig egyforma súlyúnak és nagyságúnak kell lennie), de nemcsak a mészárosok, halászok és pékek ténykedését ellenőrizték ily módon, hanem a sörfőzők, molnárok, kocsmárosok munkáját is. Az előírások szabályozzák az ivóvíz- és az esővízellátásnak és az elvezetésének módját is. Az utcák porosak és sárosak voltak, de már tiltották a szemét utcára dobását.

A Bácskának a középkorban legjelentősebb városa Bács volt, az érsekségnek, Kalocsa mellett, a második székhelye, ahol a székesegyház és a káptalan körül az egyházi, a várban pedig a világi, elsősorban megyei előkelőségek csoportosultak. Bácsnak mint a déli vidékek központjának jelentősége főleg akkor domborult ki, amikor a Balkán-félszigeten a XIII. század folyamán mindinkább megerősödtek a bogumil eretnekmozgalmak, a XIV. századtól kezdve pedig a törökök betérései. Az egyházmegye érsekei ezekben az évszázadokban

idejük nagyobb részét Bácscon töltötték, úgy is mind egyházi, úgy is mint állami szervezői az eretnekekkel és a törökökkel szembeni ellenállásnak. Ezeknek egyikéhez, Ugrin érsekhez (1219–1241) fűződik a bácsi kórház alapítása, amely minden valószínűség szerint a legrégebb nem kolostori jellegű kórház a mai Jugoszlávia területén.

A bácsi kórházról először és egyben utoljára 1234-ben értesülünk, mégpedig abból a levélből, amelyet IX. Gergely pápa intézett a pozsega-völgyi cisztercita apátság elöljárójához. A levélben a pápa értesíti az apátot arról, hogy Ugrin érsek a saját vagyonából már régebben létesített Bácscon egy kórházat a szegények és a betegek befogadására, és megfelelő anyagi alapot is biztosított a kórházban lakók eltartására és gondozására. A pápa személyes követe az 1232–1234. esztendőben, Jakab bíboros hozzájárult ahhoz, hogy ebben a kórházban szükség esetén a pozsegai cisztercita apátság két laikus testvére teljesítsen szolgálatot, de az érsek kórház feletti joghatósága érintetlen maradjon, a pápa pedig elrendeli, hogy az apát két, a szakmában járatos testvért bocsásson a bácsi kórház rendelkezésére, amikor azt az érsek kéri.

Bács és Pozsega kapcsolata azon alapult, hogy II. Endre király Ugrin érseknek ajándékozta Pozsegát, amely alkalmas támaszpontja lehetett az érsek bogumilok elleni küzdelmének. A pozsegai Tisztes-völgyben meglepedő ciszterciták (Conventus Honestae Vallis de Posega) esetleges bekapcsolódása a bácsi kórház életébe a pápai követnek, Prenestinói Jakab bíborosnak az ötlete lehetett, lévén ő maga is egykori cisztercita szerzetes, és így jól tudta, hogy ennek a rendnek ügyes betegápolói vannak.

A kórház alapítási idejéről semmiféle adatunk nincs, ezért erre egyéb körülményekből kell következtetnünk. A pápa levele 1234 májusában íródott. Ebben azt állítja a bácsi kórház-

ról, hogy azt Ugrin érsek „régebben alapította”, tehát nem egy-két évvel ezelőtt, ebből arra következtethetünk, hogy a bácsi kórház nem keletkezhetett 1230 után. Ha pedig figyelembe vesszük azt, hogy Ugrint 1219-ben nevezték ki érsekké, és nem valószínű, hogy még abban az esztendőben létrehozta a bácsi kórházat, akkor biztonsággal mondhatjuk, hogy a Bácska első írásban is bizonyított városi, illetve nem szerzetesi kórháza 1220 és 1230 között keletkezett.

A bácsi kórház működési idejéről sincs, sajnos, írásos adatunk, és itt is következtetésekre vagyunk utalva. Az első dátum Magyarország és benne a Bácska tragikus pusztulásához kötődik az 1241–42. évi tatárjárás alkalmából. Számítások szerint ekkor az ország lakosságának 60%-a lett Dzsingisz kán hordáinak áldozata. Bács városát ekkor először a tatárok elől menekülő kunok, majd pedig maguk a tatárok pusztították és perzselték fel. A város védelmére rendelt káptalani és érseki hadak Ugrin érsekkel a király seregéhez csatlakoztak, és vele, valamint a káptalan nagyprépostjával együtt majdnem egy szálig elesetek a Sajó menti ütközetben 1241. március 11-én. Valószínű tehát, hogy a védelem nélkül maradt város üszkös romjai között lehetett a bácsi kórház épülete is. Nagy kérdés viszont az, hogy a város újjáépítése után újjáépült-e a kórház is. Lehetséges, hiszen Bácscon a tatárjárás után újjáépült a vár, a katedrális, az érseki és a káptalani rezidencia és a XIV. század elején megalakult a ferencesek zárdája is. Joggal mondhatjuk, hogy a XIV–XV. században Bács ismét visszanyerte azt a híret és jelentőségét, amelyről Idrisi arab utazó 1154-ben így emlékezett: „Bács (Bakasin) ismert és az ősi jelentős városok közé sorolható település, sok üzlettel, kereskedővel, iparossal és görög tudóssal. Lakosai jól művelt földekkel rendelkeznek a elég sűrűn lakott határban. Mivel bőviben van a gabona, a terményárak itt mindig alacsonyak.” Bármennyire is sok adatunk

van Bács tatárjárás utáni és főleg reneszánsz korabeli életéről, egy sincs, amely a kórház fennállásáról és tevékenységéről szólna.

Azok az állítások, amelyek arról szólnak, hogy a bácsi kórház a templomos lovagrend, illetve a ferencesek kezébe került, nélkülöznek minden korabeli adatot. Valószínűleg Katona Istvánnak, a kalocsai és bácsi egyházmegye első történetírójának 1800-ban, és Georgius Csevapovich ferences történetíró 1823-ban kelt feltételezésein alapul az az állítás, hogy Bácscon a „hagyomány szerint” templomos kolostor működött a ferencesek jövétele előtt. Pesthy Frigyes viszont, aki összegyűjtötte a templomosok összes Magyarországra vonatkozó okleveleit, csak arról tud, hogy a lovagrendnek Bács környékén volt egy nagyobb birtoka. Ha ehhez hozzávesszük a történelmi tényt, hogy a templomosok a XIII. és XIV. században elvilágiasodott feudális nagyurakká váltak, a ferencesek pedig koldulásból tartották fenn magukat, és az igehirdetésnek éltek, akkor igen csekély lehet annak a valószínűsége, hogy ezek a szerzetesrendek átvették Ugrin érsek bácsi kórházát.

Középkori egészségügyünknek Bácshoz hasonló feltáratlan területe a szondi kórháznak a története is.

Bácskának egyik jelentős városa volt Zond (ma: Sonta). Itt már a XII. század végétől országos vásárokat tartottak, és jelentős volt Zond dunai átkelőhelyének a forgalma is. 1406-ban mezővárosi rangot kapott. A városban a jobbágyok szabadon letelepedhettek, és kívánságuk szerint el is költözhettek onnan. A város iparosai és kereskedői szabadon járhatták az egész országot, és ha árut vittek külföldre, az országhatáron innen semmiféle vámot és hídpénzt nem fizettek. A külföldi kereskedők Zondon csak nagyban árusíthatták termékeiket. Azokat a katonákat, hivatalnokokat és földesurakat, akik zaklatták a város lakóit, szigorú büntetés várta. Sok nemes család

is beköltözött Zondra, habár ezzel elveszítették kiváltságaik egy részét, vállalva az adófizetési kötelezettséget és a megyei hatóságoknak való alárendeltséget. A gazdasági és kulturális emelkedés jele volt az is, hogy Zond lakói gyermekeiket távoli egyetemeken taníttathatták. Így például a bécsi egyetemen tanul Johannes de Zond (1462), Fabianus de Zond (1478), magister Philippus de Zond (1487) stb.

Bácskában az egyetlen eddig ismert középkori, nem egyházi alapítású városi kórház is Zondhoz kapcsolódik. Fennmaradt e kórház szabályzata, melyet 1434-ben Básthi György kalocsai vikárius adott ki Bácscon. Ebből a szabályzatból megtudhatjuk, hogy egy Gallus nevű zondi mészáros a város szélén kórházat alapított, és annak fenntartására felajánlotta ingó és ingatlan vagyonának egy részét, a saját feleségének, Klárának lelkiüdvössége érdekében. A kórház patrónusa, felügyelője, György bácsi kanonok lett. Ennek a feladata volt, hogy a kórház vagyonát megőrizze és gyarapítsa. Az ő feladata volt az is, hogy a kórház kápolnájában az istentiszteletet, a gyónást és áldozást, a szentbeszédet rendszeresen megtartassa, de úgy, hogy ezek ne zavarják a városi plébánia istentiszteleteit. Az okmány pontosan meghatározza az igazgató, a kápolna és a kórház jövedelmét. Gallus kérésére az igazgató a kalocsai-bácsi érsek joghatósága alá tartozott. A szabályzat még azt is meghatározta, hogy az elhunytakat a kápolna, illetve a kórház temetőjében kell eltemetni – ennek ellenére a gyógyításról egyetlen szót sem szól.

A zondi városi kórház további sorsa ismeretlen. Mivel anyagi alapjai az alapítvány révén biztosítva voltak, valószínűleg megérte a török megszállást, amely tartósan megsemmisítette a virágzó középkori települést: Zondnak 1570-ben már csak öt adófizető háza volt a török adókönyvek szerint, 1590-ben pedig teljesen elnéptelenedett a város.

4. ORVOSOK ÉS GYÓGYÍTÓK

Európa e részében még a XIII. században is hiányzott a világi értelmiség. Habár az egyház tiltotta a papságnak az orvostudomány elsajátítását és gyakorlását, a rendkívüli haszonszerzés kísértése miatt IV. Orbán pápa az esztergomi érseknek mégis megengedte, hogy az orvostudományi előadásokat hallgató klerikusokat e tilalom alól feloldozhassa. Az 1279-ben megtartott budai zsinaton az orvospapokat csak a vágással és égetéssel történő orvoslás gyakorlásától tiltották el. Így juthattak mind nagyobb szerephez a világi orvosok, akiknek működését az ország területén III. Béla király engedélyezte. E világi orvosok csak tapasztalati úton szerzett tudással rendelkeztek, de sebészettel is foglalkoztak. Habár az egyház nehézségeket gördített működésük elé, mégis rájuk maradt annak az úrnek a betöltése, amely azáltal keletkezett, hogy az egyház mind energikusabban követelte papjaitól, hogy a hívők testi problémáinak nagy anyagi haszonnal járó elrendezése helyett visszatérjenek a hívők ügyes-bajos lelki dolgainak a kevesebb haszonnal járó egyengetéséhez. Ekkor még az orvos és a vándor sebész azonos fogalom volt.

Világi orvosaink főleg külföldiek voltak, annak ellenére, hogy volt orvosképzés a pécsi, óbudai és a pozsonyi egyetemen, és sokan tanultak külföldi egyetemeken is. A világi orvosok a királyok, főurak és a nagyobb városok szolgálatában álltak. A Bácska és Bánát középkori városainak, adataink szerint, nem volt orvosuk, és gyógyszertárak sem nyíltak úgy, mint a jelentősebb városokban. Így a városi vagy az egyének által alapított kórházakban a betegek ápolását és gyógyítását idősebb, tapasztalt emberek, a legjobb esetben is csak sebészek végezték.

Bár a városokban a város terhére a szegényebbek számára is lehetőség nyílt az orvosi szolgálatra és a gyógyszerek beszerzésére, mégis óriási volt a különbség a gazdagabb városi polgárság és a szegényebb lakosság egészségügyi ellátása között. Ezt a különbséget még az is fokozta, hogy a nép bizalmatlan volt azokkal az orvosokkal szemben, akik nem beszélték a nyelvét. A kisebb falvakban még súlyosabb volt a helyzet. Itt főleg a papok és a tanítók látták el hasznos tanácsokkal a hozzájuk forduló betegeket. A laikus gyógyítást és főleg a falusi lakosság kiszolgáltatottságának megszüntetését akarta előmozdítani Méliusz Juhász Péter református püspök, amikor 1562-ben megjelentette *Herbárium a füveknek erejéről és hasznokról* című munkáját. A füves könyvben a gyógynövények neve magyarul, latinul és németül van feltüntetve, és valószínű, hogy a püspök németből fordította magyarra. Hasonló céllal jelentette meg 1690-ben Pápai Páriz Ferenc, a nagyenyedi kollégium tanára a *Pax corporis* c. könyvét. Ezeket a füves könyveket mind a gyógyítók, mind a betegek, részben vagy egészben, még a könyvnyomtatás elterjedése után is, nagy előszeretettel használták. Hasonló szerepük volt a kalendáriumoknak is, amelyekben az olvasó, egyes hónapokra elosztva, hasznos információt kapott a különféle betegségek megjelenéséről és gyógyításáról. A XIII. század elején keletkezett Pray-kódexben lévő naptár pl. a következő tanácsokat adja az olvasónak:

„Április hóban jó eret vágni, oldás céljából italt fogyasztani, húst enni, a bőr közötti vért kieresztteni, a gyomrot kitisztítani, szépítő szereket használni, gyökereket, amelyektől rüht és kiütést kap az ember, nem enni (...) Június hónapban igyál éhgyomorra mindennap egy pohár vizet, de méhsört ne igyál; igyál ellenben forralt és meleg tejet, zsályát és savót, mely a velőbe nedvességet juttat (...)”

Sajnos, ezek és a hasonló, a kor akkori színvonalán álló orvosi tanácsok is csak a kisszámú olvasni tudó közönséghez jutottak el, s ezért a többség a kuruzslók gyógykezelésére bízta magát, amíg önmagától meg nem gyógyult vagy meg nem halt. Voltak természetesen nagy tapasztalattal rendelkező és a gyógyfüveket jól ismerő gyógyító asszonyok és a sebeket ügyesen kezelő férfiak is, akikre a beteg rábízhatta magát. Az első szerzetes és világi orvospapok is, főleg kezdetben, tapasztalati úton szerezték tudásukat, és csak lassan növekedett az egyetemen tanult orvosok száma. Hogy mennyien lehettek, arról még megközelítő adatokkal sem rendelkezünk, hisz a nevük csak akkor maradt fenn az utókor számára, ha valamilyen egyházi méltóságra jutottak, vagy olyan birtokperben vagy diplomáciai küldetésben szerepelt a nevük, amelyről írásos feljegyzés maradt ránk.

A középkori szerzetes és orvospapok gyógyító eljárása a görög és az arab orvosok tanításán alapult. Elsősorban azokat a különféle gyógyszereket alkalmazták, amelyeket a gyógyítással foglalkozók saját maguk termeltek, gyűjtöttek vagy készítették. A gyógynövények használata mellett hamar elterjedtek az ásványi és az állati eredetű gyógyszerek is. A gyógyszerválaszték nagyban szaporodott az arab orvosok, mint például Rhazes és Avicenna munkáinak megismerése után. Sokáig a gyógynövények hatását összefüggésbe hozták a vallási hiedelmekkel is. Így pl. az 1095-ben fellépő pestisjárvány idején a gyógyszerként használt *Gentiana cruciata* – a tárnics fajok gyökere – hatását Szent Lászlónak tulajdonították, és így lett belőle idők múltával Szent László füve. De már ez is előrelépés volt a gyógyítás terén, ha tudjuk, hogy például az 1006-ban dúló pestisjárvány vagy az 1061-ben jelentkező rühjárvány, illetve az 1071–1089 közötti anyarozsmérgezés idején még a varázslást, boszorkányságot és a megrontást tekintették a beteg-

ségek legfőbb okozójának. Hasonló előzmények után lett a szederlevélből Boldogasszony csipkéje, a zsályából Szent Ilna füve. A mandragóra gyökerének varázsereje miatt különleges gyógyító hatást tulajdonítottak, s ezért még a királyok palástjába is bevarratták. Sok népi gyógyszer mágikus vagy valódi hiedelem alapján történő alkalmazásának okát nem ismerjük, pl. nem tudjuk, hogy a fájó torokra miért tettek ökörgané borogatást.

A gyógyszerkészítő orvosok már a középkorban készítettek több alkotóelemből álló, kombinált gyógyszereket is. Ilyen gyógyszer volt például a IV. Béla király nevét is tartalmazó gyógyszer (Pulvis febrifugus Belae), amelyet lázcsillapításra használtak, vagy Mátyás király pestis elleni gyógyszere, amely sokféle növényi és állati anyagon kívül tartalmazott arany-, ezüst- és igazgyöngy port is. Habár a gyógyszer korabeli állítások szerint nagyon hatásos volt, és a betegek bizalommal voltak iránta, maga Mátyás király is a járványos betegségek idején egészséges vidékre távozott. I. Ulászló király is önkéntes vesztegzárban élt Csepel szigetén, amíg a pestisjárvány tartott. Mindez már egy formája volt az izolációnak, csak nem a betegek, hanem az egészségesek elkülönítésének. Ez a fajta menekülés a járvány elől azonban nagyban elősegítette annak terjedését is.

Az orvospapok és szerzetesek tevékenysége rendszerint a beteg megvizsgálásával kezdődött. A vizsgálathoz hozzátartozott az uroszkópia (a beteg vizeletének megvizsgálása) és az asztrológia (az égitestek, főleg a bolygók állásából és járásából való jóslás az emberek jövőjét illetően). Ezután jött a gyógyszerek rendelése, de szívesen írtak elő diétát és fürdözést is. A kézzel végzendő műtétes beavatkozásokra már nem vállalkoztak, mivel az nem volt orvoshoz méltó cselekedet. Ezeket a beavatkozásokat az alacsonyabb gyógyító osztályhoz tartozó borbélysebészek végezték, néha az orvos jelenlétében.

A borbélysebészek legtöbbször nagy gyakorlati tudással rendelkeztek a késsel vagy izzó vassal való sebészeti beavatkozásokkal kapcsolatban, de ugyanilyen jól végezték az érvágást, a foghúzást, a hályogszúrást, a klistélyadást, a köpölyözést és egyéb kisebb műtéteket. Az orvos néha horoszkóp alapján döntötte el, hogy mikor a legtanácsosabb elvégezni az érvágást. Számos példa van arra is, hogy a nép nemcsak a sebészeti, hanem a belgyógyászati betegségeivel is szívesebben fordult a köréből származó borbélysebészekhez, mint a „nagy tudású”, titokzatos, sokszor nagyhangú és fontoskodó orvosokhoz. Orvoshiány lévén, a hatóságok elnézték a borbélysebészek ilyen jellegű tevékenységét is, mert kisebb következményekkel járt, mint a vásári kuruzslók működése. Még a királyi udvarban is voltak borbélysebészek, akik főleg a hadjáratok idején tevékenykedtek, – ilyenkor még a tudásukat is gyarapíthatták tapasztalati úton. A borbélysebészek, ha egyáltalában tettek valamilyen vizsgát, akkor azt céhük keretében tették le. A mestervizsga anyaga legtöbbször flastromés kenőcskészítésből állt.

Már a pogánykorban is az idősebb asszonyok segédkeztek a szülésnél. A középkorban, a kereszténység felvétele után, a bábamesterség továbbra is megmaradt ezeknek az asszonyoknak a munkakörében, csak ekkor már a pogány Boldogasszony helyett Szűz Máriához fohászkodtak, akit Szent István király Magyarország védőasszonyává nyilvánított. Volt példa rá, hogy a bába vezette le a szülést, az orvospap pedig mondta az imádságot a szülés eredményes lefolyásáért. Előrehaladás volt ezen a téren az a gyakorlat, amely a XVI. században kezdett elterjedni, hogy a városokban megbízhatóbb, előkelőbb asszonyok kezdték ellenőrizni a bábák munkáját. A szülés nem mindig fekvő helyzetben folyt le, mint ma. Az ezredfordulón a nők még hasat összeszorító övet viseltek, és guggoló helyzetben, két földbe vert cölöpbe kapaszkodva szültek.

A bábák nem csak szülések levezetésével foglalkoztak. Nem utasították vissza a rájuk szorulókat más betegségek gyógyítása esetében sem. A boszorkányperek adatai némileg fényt derítenek erre is. Sokszor ugyanis kuruzslással foglalkoztak, és semmiben sem különböztek a vándorkuruzslóktól, akik, kihasználva az emberi hiszékenységet, egészség helyett halált árultak. Más volt a helyzet a vándor fogorvosok, sérv- és kőmetszők esetében, akik mesterségük ügyes kezű gyakorlóí voltak, és nagy rizikóval ugyan, de segítettek sok rájuk szoruló emberen.

A következőkben bemutatjuk, a rendelkezésünkre álló adatok alapján, a középkori Bácskában és Bánátban tevékenykedő, eddig ismert orvosokat és gyógyítókat. Életüknek és tevékenységüknek feltárása újabb fényt vet vidékünknek amúgy is hiányosan feltárt középkori egészségügyének történetére.

Petrus Hungarus

A Kán vagy a Szalók nemzetség leszármazottja. Apja várispán volt. Tanulmányait valószínűleg a párizsi egyetemen fejezte be. 1185-ben udvari főorvossá nevezi ki III. Béla király, a veszprémi káptalani iskola egyetemi rangra való emelése körüli munkájának elismeréséül. 1185-ben, ugyancsak III. Béla kinevezi Spalató (ma Split) érsekévé. Ott igen tevékenynek bizonyult. Már kinevezése első évében zsinatot tartott a dalmát egyház ügyeinek rendezése érdekében, meghatározta érseksége határait, és saját vagyonából megalapította a korbavai püspökséget.

Amikor Péter Spalatóba került, ott már az egészségvédelem elért egy bizonyos fokot. A városban volt vízvezeték, ellenőrizték az utcák tisztaságát és az élelmiszerek minőségét, szabá-

lyozták a temetés módját. Annak ellenére, hogy Péter Spalatóban igen eredményes munkát fejtett ki, III. Béla mégis visszahívta, és kinevezte kalocsai-bácsi érsekké (1190–1192). Ez az az időszak, amikor Petrus Hungarus orvospap Bácscon élt és dolgozott. Hogy a kalocsai-bácsi egyházmegye kormányzója ez idő tájt Bácscon éltek, arra vonatkozóan számos okirat szolgáltat bizonyóságot. Amikor pl. 1184-ben III. Béla király a francia udvarnak nősülési szándékkal kimutatást küldött az ország állapotáról, többek között ezt írta: „Magyarországon két érseki székhely van: az esztergomi és a kalocsai. A kalocsainak Bácscon van a székhelye.”

Péter orvos-érsek mindössze két esztendő teltével a Bácskában. Életútját mint a király orvosa folytatta, és jelen volt annak halálánál is. Ő viselte az országban először az orvostudományok mestere címet (*magister in scientis physicali*).

Johannes Physicus

Az országalapító János nemzetség sarja. Mivel a XII. században a tehetségesebb papok külföldre, főleg Párizsba mentek tanulmányaikat folytatni, valószínűleg ő is megjárta ezt az utat. Onnan visszatérve a királyi kancelláriában dolgozott. Mint III. Béla orvosa, különös érdemeket szerzett a veszprémi egyetem megszervezésében. Támogatója volt a Franciaország felé orientálódó politikának. Ezért néha úgy említik, mint Francia Jánost.

III. Béla király halála után Imre és Endre fia között testvérháború tört ki. Az apa a koronát Imrére, a kincseket egy keresztes háború megszervezésére Endrere hagyta. Imre király János orvospapot az eddig tett szolgálatai elismeréséül kinevezte csanádi püspökké (1198–1202). Így került a király orvo-

sa és bizalmas embere Bánátba, majd, kalocsai-bácsi érseki kinevezése után (1202–1204) a Bácskába. Sajnos, kétéves itt-tartózkodás után, a király közbenjárására az esztergomi káptalan Johannes Physicust esztergomi érsekké választotta, s ebben a minőségben tevékenykedett 1223-ban bekövetkezett haláláig.

Ladislaus de Cobol

Koboli (Kaboli) László élete és munkássága a XIII. század végére és a XIV. század első felére esik. Ekkor a Bácska és Bánát népe még mindig a tatárjárás (1241–1242) nyomasztó hatása alatt él. Az erősebb királyok (IV. Béla, I. Károly) minden igyekezetükkel azon fáradoznak, hogy megfékezzék a feudális nagybirtokosokat, és erősítsék a megtépázott királyi hatalmat. Ugyanakkor a főpapok és a szerzetesrendek meggazdagodszanak, elvilágiasodnak, mind messzebb kerülnek a néptől. IV. Béla király a főnemeseikkel való küzdelmében a köznemésekre és a városi lakosságra támaszkodik, a főpapok ellen pedig a Domonkos- és a Ferenc-rendi szerzetesektől vár segítséget. A király beváltja a tatárjárás idején tett fogadalmát: legfiatalabb lányát, Margitot, a Nyulak szigetén lévő Domonkos-rendi kolostorba adja apácának.

Ezek a társadalmi és politikai események nem múlhattak el visszhang nélkül. Döntő befolyással van például a koboli köznemésekre is. Ezt legjobban bizonyítja az a tény, hogy egy Lukács nevű köznemes a XIII. század második felének közepe táján lányát szintén apácának adja a Nyulak szigetén lévő Domonkos kolostorba. Koboli László unokatestvérei, Márk fia Péter és Bakó fia László a bácsi Ferenc-rendi kolostor tagjai lesznek. Koboli László, akinek szüleiről nincsenek közelebbi

adataink, szintén Ferencrendi szerzetes lesz. Szűkebb családjából csak Katalin nővérét ismerjük, aki Siklósi Péternek, Baranya vármegye főispánjának lett a második felesége.

Egy 1301-ből származó okirat Kobol helységet az Újvidéket Titellel összekötő országút mellé helyezi, kb. 23 km-re keletre Újvidéktől, a mai Kovilj helyére.

Az eddig ismert adatok alapján Koboli László a mai Koviljban született 1275–1280 között. Az ugyancsak koboli Ferenc-rendi kolostorban neveledett, itt végezte el a kolostori (elemi) iskolát.

A XIII. század második felében Koboltól keletre, a Titeli-fennsíkon áll az ország egyik legismertebb káptalanja. László, a Ferenc-rendi szerzetes, itt végezte el a káptalani iskolát. Nincs adatunk arról, hogy Európa valamelyik egyetemét látogatta volna, de az 1325 után keletkezett okiratokban már minden esetben mint orvost és magistert említik, és ő önmagát I. Károly orvosának és követének mondja.

Tény, hogy Koboli László a titeli káptalanban elmélyülten foglalkozott az arab, görög és egyéb ókori orvostudományokkal. Véleményünk szerint ez elegendő bizonyíték arra, hogy a titeli káptalani iskola hallgatói már megismerkedhettek az orvostudománnyal is, és hogy Koboli Lászlót az iskola orvos-tanárának is tekintsük, annál is inkább, mert egy 1325-ből származó feljegyzés Koboli Lászlót mint orvost és az orvosi mesterségnek és tudománynak a tanárát említi.

Koboli László 1323-tól 1326-ig a titeli káptalan prépostja, 1326-tól 1343-ig pedig zágrábi püspök. 1324-ben, tehát titeli prépost korában, már közismert diplomata, akit szívesen látnak mind a pápai, mind pedig a királyi udvarnál. I. Károly király fiának, Lászlónak születése alkalmából ő tolmácsolta a pápa jókívánságait I. Károly király mindig határtalan bizalommal volt iránta. Ezt bizonyítja az is, hogy őt kérte fel fiának,

Lajosnak a megkoronázására arra az esetben, ha ezt az esztergomi érsek megtagadta volna.

Tizenhét évi zágrábi működés után VI. Kelemen pápa 1343-ban Kobolit kalocsai-bácsi érsekké nevezi ki. Nem szívesen ment Kalocsára. Kinevezése alkalmából levelet írt a pápának, s ebben többek között kifejtette, hogy Kalocsa romokban hever, szennyes és bűzlő mocsarak veszik körül, amelyek terjesztői a ragályos betegségeknek: a városban szinte lehetetlen tartózkodni. Felhívta továbbá a pápa figyelmét arra, hogy a várak olyan rossz állapotban vannak, hogy egy esetleges pogány betörés esetén lehetetlen lenne az egyházmegye védelmének a biztosítása. A várak az itt őrzött hivatalos okiratoknak és más értékeknek sem nyújtanak elegendő biztonságot. Sőt még az ő élete sincs itt biztonságban. Ezért ajánlotta, hogy az egyházmegye székhelyét helyezték át Péterváradra. Arra hivatkozott, hogy a helységet még a természet is várépítésre szánta. Abban az időben már volt ott egy kisebb erődítmény, mely a bélakúti apát tulajdonát képezte, és magtárnak használták. Koboli elképzelése szerint ezt az erődítményt ki kellene bővíteni, és a kanonokok részére lakóházakkal kiegészíteni.

A pápa támogatta Koboli Lászlónak ezt az elképzelését. Követeket szándékozott küldeni, akik mindkét fél meghallgatása után megállapították volna a bélakúti apátnak járó kártérítés összegét.

Koboli László mindezen törekvései egy előre átgondolt cél érdekében történnek. Meg akarja teremteni a feltételeket egy keresztes hadjáratához a törökök ellen. 1343-ban meg is kapja a pápai jóváhagyást, hogy hirdessen keresztes háborút, és három éven át egyházmegyéjének egész jövedelme ezt a célt fogja szolgálni.

Az 1344. november 7-én írt pápai levél arra kéri Koboli Lászlót, hogy járjon el a királynál egy középkori szokás eltiltá-

sa ügyében. Arról van ugyanis szó, hogy pereskedés idején, bizonyítékok híján a bíró párbajt rendelhetett el: ítéljenek az égiek – indokkal. Ilyen igazságszolgáltatás következményei természetesen legtöbbször komoly testi sérülések, illetve halálesetek voltak. Ebben a kérdésben a királynál nemcsak mint érsek, hanem mint orvos is eljár. A kérdés felvetése és megtárgyalása után a párbajítéletet később véglegesen is betiltották az országban.

Koboli László érsek-orvost a halál váratlanul ragadta el 1345 elején. Halála után orvosi vonatkozású írásos emlékek nem maradtak hátra, legalábbis ez ideig nem kerültek napvilágra. Lehetséges azonban, hogy éppen az ő tulajdonát képezték azok a kéziratok művek, amelyeket a kalocsai érseki könyvtár őriz: a *Compendium Medicinae* 1330-ból, amely a prágai egyetem orvosi előadásait tartalmazza; Gue de Chauliac (1298–1369) két műve: a *Chirurgiale* és a *Chirurgia parva* második része; végül pedig a milánói sebésznek, Lanfrancusnak *Chirurgia magna* című munkája 1296-ból.

Iacobus Physicus

Jakab pap orvost sok esetben mint Piacenziai vagy Lombardiai Jakabot emlegetik az okiratokban. Észak-Olaszország Lombardia tartományának városában, Mantovában (Mantua) született. 1311-ben a friauli (Friuli) tartomány Gemone nevű városában mint városi orvos dolgozott. Később a bolognai egyetemen anatómiát adott elő. Mivel két munkatársával együtt összeütközésbe került a hatóságokkal (állítólag holttestet loptak munkájukhoz), el kellett hagynia Olaszországot, annak ellenére, hogy a hullaboncolás ekkor már nem volt újdonság Itáliában. Salernóban pl. 1238-ban ötévenként, Velencé-

ben pedig 1308-ban évenként boncolhattak az orvosok egyegy hullát. Jakabot az aquileai pátriárka vette oltalmába és ajánlotta I. Károly király kegyeibe. Először mint írnok, később pedig mint a király udvari orvosa dolgozott. Így került Magyarországra az 1320-as évek elején. Ekkor került Jakab kapcsolatba a Bácskával és Bánáttal is. A király először hájszentlőrinci prépostnak, majd pedig csanádi püspöknek nevezi ki (1333–1343). Ezekben a tisztségekben is megmarad Jakab a király különös kegyeiben, különféle diplomáciai feladatokkal bízza meg, gyóntatójává választja, és megadja neki az udvari főorvosi címet (Protomedicus regni). Jakab 1337-ben a király és a kalocsai káptalan jelöltje az érseki székre – kinevezését csak a pápa és a bácsi káptalan ellenállása hiúsítja meg.

Tízéves csanádi püspökösködés után Jakab elkerül Bánáttól, és átköltözik Zágrádba, hogy elfoglalja az ottani püspöki széket (1343–1348). Az orvostörténelem különös szerencséje, hogy a háborúk és más pusztítások ellenére Zágrábban megmaradtak Jakab püspök-orvos könyvtárának orvostudományokkal foglalkozó könyvei, amelyeket ma a zágrábi Nacionalna i sveučilišna biblioteka őrzi. Köztük vannak Galenus, Ali ibn Abas, Avicenna, Maimonides, Arnoldus de Villanova munkái, valamint a montpellier-i egyetemen található orvosi könyvek jegyzéke, amelyen az a megjegyzés olvasható, hogy a jegyzéket Jakab pap orvos kérésére másolták le.

Koboli László és Jakab pap orvosok kortársak voltak, és egyidőben tartózkodtak a Bácskában és Bánátban. Annak ellenére, hogy az egyházi pályán többször összeütközésbe kerültek, az orvosi kapcsolatokat állandóan fenntartották. E két pap orvos a XIV. század első felében a Bácskában és Bánátban terjesztői voltak a salernói egyetem modern orvostudományi szellemének, és aktívan foglalkoztak orvostudománnyal.

Doctor Branche

Branche orvos olasz származású volt, és mint Váradi Péter kalocsai-bácsi érsek háziorvosa 1490–1501 között tartózkodott Bácscon, amely ekkor, Váradi érsek jóvoltából, a humanista művelődési élet egyik magyarországi központja lett. Amikor 1492-ben Kinizsi Pál, a molnárlegényből lett hadvezér agyvérzésben megbetegedett, és beszélőképességét is nagymértékben elvesztette, Váradi érsek Bácsról Temesvárra küldte Branche orvost, hogy segítséget nyújtson a nagybetegnek. Az orvos kezelése eredménnyel járt, mert Kinizsi Pál annyira felépült, hogy újra átvehette hadserege vezetését.

Johannes de Capistrano

Kapisztrán (Szent) János (1386–1456) nemcsak mint az eretnekek ellen küzdő inkvizítor és nemcsak mint Hunyadi János bajtársa a török elleni küzdelemben és a nándorfehérvári (belgrádi) győzelmes csatában, hanem mint gyógyító is beírta nevét a Bácska és Bánát történetébe. Igaz, hogy a 20. század gyermeke számára vitatható módon, a sírjánál történő tömeges gyógyulásokkal, a középkor embere számára azonban oly valóságosan, hogy gyógyító híre ezreket mozgatott meg, hogy újlaki (iloki) sírjához zarándokolva szemtanúi legyenek a szent koporsójánál történő csodás eseményeknek. A gyógyulásokról felvett jegyzőkönyvekben szereplő helynevek, családi és keresztnévek, valamint a betegségekkel kapcsolatos leírások valóságos kincsesbányái vidékünk föld- és néprajzának, valamint egészségügytörténetének. A több száz leírásból itt most csak kettőt idézünk. Az első szerint „A Bács megyében, Keresztes Boldizsár földesurasága alatt álló Szent Katalin

(egykori település Sztapár közelében) faluból való Garai István felesége, Klára, esküvel vallotta (...), hogy fél éven át meg volt fosztva mindkét szemének világtól. Miután fogadalmat tett, hogy meglátogatja a szent atya sírját, és férje és fia kézen fogva elvezették őt, amint odaért a koporsóhoz, annyira megszűnt szemének sötétsége és homálya, hogy a sírt, első körüljárásakor, mintha csillagfényben látta volna, a másodiknál még világosabb lett a sír, a harmadik jámbor körüljárásnál pedig tökéletesen megvilágosodott előtte a sír, oly tökéletesen, ahogyan a természetes látásnál azt látni lehet (...)"

A másik gyógyulásról a császári pusztai (ma Lipovačka pustara Brsadin mellett) Vida Kelemen és felesége, Ilona számoltak be. Eszerint „Péter nevű gyermekük több napon át éjjelnappal szüntelenül eszévesben (epilepszia) szenvedett annyira, hogy három napon át anyja emlőjét szopni sem tudta. És annyira elgyengült, hogy szülei már nem tudtak vele mit kezdeni, lemondtak életéről. Hallván azonban a csodák hírére, amelyek István emberének sírjánál történtek, elhatározták, hogy ők is elviszik ezt a gyermeket az ő sírjához. És pólyákba burkolva a gyermeket, sietve mentek a sírhoz. Amint pedig megérkeztek Újlak első utcájába, az anya meg akarta nézni, hogy van a fia. És kibontva őt, látta, hogy halott, meghűlt, és egészen megfeketedett. Az asszony ekkor nagy sírások közepette szólt a férjéhez: »Jaj, forduljunk vissza, és temessük el őt, mert meghalt!« És megfogván a gyermeket az apja és az anyja, dörzsölték orrát, fülét és minden tagját, keze és lába ujjait is, de az élet semmi jelét sem vették észre rajta. (...) És menvén, a legnagyobb buzgósággal kezdték körüljárni a sírt. Így aztán a harmadik körüljárásnál teljesen egészségesen föléledt a gyermek, és a mai napig szép, virgonc és szemrevaló ifjú lett belőle.”

János Jakab orvos

János Jakab orvos neve Tomori Pál kalocsai-bácsi érsek nevéhez fűződik, és így maradt fenn neve az utókor számára. Azokban a vérzivataros években tartózkodott János Jakab Bácsón és Péterváradon, amikor Tomori Pál Magyarország déli határainak védelmét iparkodott megszervezni. Tomori érsek 1523-ban lett a dél-magyarországi hadsereg főparancsnoka. Ekkor székhelyét Bácsról áttette Péterváradra. Miután sem hadserege, sem pénze nem volt, Péterváradot 1526. július 28-án kénytelen volt átengedni a töröknek. A Dunán való török átkelést sem tudta 2000 katonájával megakadályozni. Ekkor Bácsba húzódott vissza, és egyedül fogott hozzá a hadsereg megszervezéséhez. Sikerült is összeszednie mintegy 2500, főleg bácskai ifjút, akikkel Bezdánnál átkelt a Dunán. Augusztus 29-én, a nevezetes mohácsi csatában maga is elesett. Fejét Szolimán szultán győzelmi jelként hordoztatta körül táborában, azt gondolva, hogy a király feje került a birtokába. Valószínűleg nem járunk messze az igazságtól, amikor feltételezzük, hogy Tomori orvosa is életét vesztette a mohácsi csatamezőn. Távozásával 150 évig nem járt és gyógyított orvos a Bácskában és Bánátban.

5. A TÖRÖK HÓDOLTSÁG EGÉSZSÉGÜGYE

A Bácska és Bánát egészségvédelme az 1500-as évekig semmiben sem maradt le az európai országok lakosságának egészségvédelme mögött. Az elkövetkező kétszáz esztendő, sajnálatosan, a tragikus hanyatlás kora az egészségügy számára is. A

mohácsi vész után a Bácska és Bánát a török és a keresztény hadseregek felvonulási területévé vált. A hódító törökök részben kiirtották, részben pedig a keleti rabszolgavásárookra hurcolták a lakosságnak azt a részét, amely nem menekült el. A megmaradt csekély számú őslakos mellé felszivárgó balkáni nép nagyobb része a városokban húzódott meg és telepedett le, ahol kissé könnyebb volt az élet. A falvak megfélemlített népe túlnyomó részben veremházakban élte bizonytalan életét. Olykor-olykor egy-egy Ferenc-rendi szerzetes fordult meg közöttük, de az is inkább lelki vigaszt nyújthatott, mint anyagi segítséget vagy gyógyszert a beteg embernek. A szántóföldeket felverte a gaz, kiszélesedtek a vadvizek és a mocsarak, a rovarok mérhetetlenül elszaporodtak. A malária (váltóláz) ekkor annyira befészkelte magát ezeken a vidékeken, hogy egészséges ember a legnagyobb veszedelemnek tette ki életét, ha arra utazott.

Mint mondtuk, némileg jobb volt a helyzet a járási székhelyeken és azokban az erősségekben, ahol nagyobb létszámú török katonai alakulatok állomásoztak. Mivel a Korán előírta a mohamedán hitfelekezethez tartozóknak, hogy mindennap kötelesek megfürödni, ezért az itt lakó gazdagabb törökök külön, a szegényebbek pedig közös fürdőket építettek. Nyilvános fürdője volt pl. a mai Versecnek, Zrenjaninnak, Koviljnak, Bácsnak, Zombornak. A fürdők (hamam) mellett nyilvános kutakat, közkonyhákat és hasonló jótékony intézményeket találunk ezekben a városokban. Képzett török orvosok és kórházak azonban csak a délre fekvő Belgrádban és az északra fekvő Budán voltak.

A vendégfogadó és a kórházak közötti átmenetet képezték a török karaván-szerájok, amelyek a vallásos törökök adományaiból tartották fenn magukat. Az 1591-ben Konstantinápolyba utazó Wratislav cseh báró útijegyzeteiben megemléke-

zik egy ilyen bácskai, Palánka közelében lévő karaván-szeráj-ról. Szerinte ebben az épületben olyan fülsiketítő volt a lárma, és olyan búz terjengett, hogy az ilyenhez nem szokott ember nem is bírta ki, a szalmafedeles parasztkunyhók ehhez képest a mennyországhoz hasonlítottak. Az egyik helyiségben tartózkodtak az emberek és az állatok közösen, míg a másikban a körben ülő vendégeknek a „kórházi személyzet” kenyeret és vizet szolgáltat fel, majd egy tálcán mély tányérokban húslevest adtak a jelenlévőknek, amit azok néhány aszperrel, török aprópénzzel háláltak meg. A beteg utas három napig vehette igénybe a karaván-szerájok vendéglátását.

A török hódoltság korában az emberi egészségre a legnagyobb veszedelmet az elnéptelenedett táj, a vadvizek és mocsarak mellett az elvonuló hadseregek után visszamaradt szenny, ürülék és a temetetlen hullák jelentették, amelyek melegágyai voltak a különféle járványos betegségeknek. A közegészségügyi állapotok javításának érdekében olykor-olykor történtek intézkedések, de azokat senki sem hajtotta végre. A földbe mélyesztett kunyhókban lakó parasztságnak a tisztálkodási feltételei a mélypontra süllyedtek. Ez pedig szinte táplálta az állandóan jelen levő betegségeket, és újabbnál újabb áldozatokat követelt az amúgy is gyér számú lakosság soraiból.

6. BETEGSÉGEK ÉS JÁRVÁNYOK

A középkorban leggyakrabban a bélpoklosság (lepra), a kiütéses tífusz (petécs), a pestis (döghalál, feketehalál), a szifilisz, a szamárköhögés, a száraz betegség (tüdőbaj), a tüdőgyulladás, sárgaság, bélgörcs, hasmenés, az epilepszia (eskór)

és a malária (váltóláz) foglalkoztatta az orvosokat. Sokakat támadott meg a fene nevű betegség. Ezen rosszindulatú sebet, rákot, gangrénát, nem gyógyuló fekélyeket értettek.

Sűrűbben lakott területeken igen gyakran pusztítottak a járványok. Járványról akkor beszélünk, ha egy meghatározott időben és területen nagyobb számú ember megbetegszik, mérgezést szenved, éheznek, vitaminhiányban sínylődik stb. A középkor folyamán ezek a járványok, hogy csak Európánál maradjunk, végigsöpörtek kontinensünkön, és a számítások szerint évente 400–500000-en betegedtek meg. A középkori Magyarországon, ugyancsak hozzávetőleges számítások szerint, évente húszezren lettek a járványok áldozatává. Voltak azonban olyan járványok, amelyek a lakosságnak felét elragadták.

Az éhínséget is a járványok közé sorolták, mivel a kezdetleges mezőgazdasági technika miatt az éhség igen gyakran ugyanúgy megtizedelte a lakosságot, mint a járványos fertőző betegségek. A húsz-harminc évenként rendszeresen jelentkező éhínségek között legtragikusabb, legalábbis a mi vidékeinken, az 1242-es tatárjárás után fellépő éhínség volt. A pusztítás nyomán szinte megszűnt az élet a szántóföldeken és a legelőkön. Előfordult, hogy az emberek gyilkoltak, csak hogy húshoz, élelemhez jussanak. Volt olyan vásár, ahol emberhúst árultak. Az emberek többsége az erdők fűvével, fák gyökerével táplálkozott. A tatároktól megölt vagy éhínségben elpusztult emberek hullái szegélyezték a kihalt vidékek útjait. Elszaporodtak a vadállatok, amelyek gyakran emberhússal táplálkoztak. Az el nem temetett, rohadásnak induló emberi és állati tetemek bűze fertőzte a levegőt, és különféle betegségek okozója lett.

Az ezredforduló utáni első évszázadok jellegzetes betegsége, illetve járványa a lepra és a Szent Antal tüze volt. A leprát (bélpoklosság) Európában a keresztes hadak terjesztették, és

így került a mi vidékünkre is, főleg a 1100 körüli években. A leprás beteg társadalmon és törvényen kívüli személy volt. Sok esetben egyházi szertartás közepette történt a beteg jogfosztása és kiközösítése a társadalom életéből. Jellegetes ruhába öltöztették, kezébe kereplőt adtak, hogy ezzel jelezze érkezését, illetve jelenlétét. A leprás egyénnek vagyona nem lehetett, és nem is örökölhette. Emiatt sok család titkolta, ha körében ilyen beteg volt, és ez is nagyban hozzájárult a betegség terjedéséhez. Kezdetben a katolikus egyház a leprás betegek ápolását és gyógyítását a legnemesebb feladatok egyikének tekintette, és az ápolókat több esetben szentté avatta. Legismertebb közöttük Árpádházi Szent Erzsébet, aki saját ágyába fektette a leprás beteget. A XV. században azonban már olyan esetekről is tudunk, hogy a leprást eretnekké nyilvánították, és máglyán elégették.

1071-től 1089-ig, tizenhét éven át, a Szent Antal tüzenek nevezett betegség tartotta rettegésben Európa lakosságát. A betegséget a rozson élősködő és a lisztbe beleőrölt anyarozs idézte elő. Akik az ebből készült kenyeret fogyasztották, azoknak végtagjai megfeketedtek és elhaltak. Ezeket az elváltozásokat borzalmas fájdalmak kísérték – a betegek gyakran az öngyilkosságban kerestek menedéket. Akik túléltek a betegséget, rendszerint végtagok nélkül maradtak. A járványos tömegmérgezés betegeit a Szent Antal-rend tagjai, az Antoniták gondozták. Ügyeltek arra, hogy anyarozsmentes lisztből készítsék a kenyeret.

A középkor legszörnyűbb járványa a pestis volt, amelyet a kortársak „fekete halál, mirigyhalál, döghalál” néven is emlegettek. A járvány 1346-ban indult el Mongóliából, és 1348-ban érkezett Európába. A betegség legszembetűnőbb tünetei a magas láz, a vérhányás. A halál három nap alatt bekövetkezett. Amikor 1353-ban erejét veszítve megszűnt, a hét év alatt Ázsi-

ában – Kína nélkül – 24 millió, Európában pedig 25 millió embert ragadott el. A pestis ellen semmit sem tudtak tenni, mert eredetét nem ismerték. Úgy igyekeztek védekezni ellene, hogy erdőkbe, elhagyott vidékekre menekültek. Csoportokba verődve könyörögtek Isten és a szentek oltalmáért, vezekelve ostorozták magukat bűneik kiengesztelésére. Ilyen csapatokba verődött menekülőkre talált Arany János szerint Toldi Miklós is:

„... kik üvöltve és magukat verve,
Viszik – mint madarak költözve ha szállnak –
Fekete hírét a fekete halálnak.
Hirdetik a gyónást, töredelmet, bőjtöt,
Mert a világvége bűneinkért eljött.
Verik önmagukat rengeteg ostorral:
Toldi közékük állt, s megyen a táborral.”

Magyarországra Nagy Lajos király hadai hurcolták be a pestist Szicíliaából. A XIV. század folyamán még többször felütötte a fejét; különösen 1360–1374, 1380–1382-ben tizedelte meg az ország lakosságát. A XV. századi pestisjárványok közül vidékünkön különösen emlékezetes marad az 1452-től 1457-ig tartó járvány, amely Belgrádon keresztül jutott el a Bácskába és Bánátba. Az 1456. július 21-i belgrádi győztes csata fővezére, Hunyadi János is ennek a járványnak az áldozata lett Zimonyban, Kapisztrán János pedig Újlakon (Ilok). Az 1503-tól 1507-ig tartó pestist még Olaszországból hozták a vidékünkre érkező kereskedők, de az utána következő pestisjárványok már a Balkánon keresztül törtek be hozzánk a török birodalom déli részeiből. Legfélelmetesebb volt az 1567–76-ban jelentkező világjárvány (pandémia), amely után alig volt olyan évtized, hogy bár kisebb mértékben, itt vagy ott fel ne ütötte

volna a fejét Európa ezen részén, egészen 1795-ig, a szerémségi pestisjárványig.

Ezzel kapcsolatban jelent meg a Bácskában az első önálló magyar nyelvű nyomtatott mű, Büky József megyei főorvosnak munkája: *Hivatalbéli oktatás a pestis alkalmatosságával*, Újvidéken, 1795 esztendőben Szent Mihály Havának Első-Napján. A szerémségi pestis terjedésétől rettegő Bácska lakosságát többek között a következőkre figyelmezteti a főorvos:

„A pestis (amelynek eredeti-helye az Egyiptusi Részek) egyedül a pestises embernek; a vagy olly szereknek, a melyek a pestises méregtül megfertőztetve vannak, megilletése által, mind a rhü (hanem sókkal hamarább) közöltetik, és az ilyen egyveledés által gyorsan terjesztetik (...) Ezért kiki mind a valóságos pestises, mind pediglen gyanós emberekkel (milyeneknek immár minden Szeremi lakós szomszédjaink tartanak) az egyveledést szorgalmatosan kerülye (...). Minden igyekezettel távoztassa kiki ezek ruháztjának lenből, kenderből, selemből, szorból, gyapjuból, pamutból, bőrből, papirosból lévő szőreinek és más egyéb eszközeinek megilletését, megvevését, fel-tserilését, örögség, vagy ajándék adományának elvételét; külömben minden bizonynal a mostani Zeremi dühösködő dög-halálnak hirtelen terjedése az emberi Nemnek szörnyü sanyargatásával és iszonyu pusztulásával be-hozódik. (...) A Vármegye Chirurgussai, a Borbélyok és a vizsgáló Esküttek ha élő vagy holt emberen valóságos avagy igen gyanós jeleit a pestisnek tapasztalják, azonnal az egész házi népet a többi gyanósokkal együtt szoros vizsgálat alá vesse és a többi lakósokna vélek való egyveledését, avagy ruháztjoknak és más egyéb holmiuknak meg illetését tovább-is tiltsa; azon háznak ebeit, és matskáit meg-ölesse, mély gödörben vettesse, ott el-égettesse, és hanvait jól befölddesse, a lovat, ökröt, tehe-

net, sörtvést, juhok minden külső lakosok megilletése nélkül vigyázat alá tétesse (...)

A Bácska területén a maláriáról (mocsárláz, váltóláz) 1354-ből van az első írásos feljegyzésünk. Lajos király ekkor, Dušan cár ellen vonulva, seregeivel a Duna bal partján Bács váráig jutott el. Innen azonban vissza kellett fordulnia, mert a malária annyira harcképtelenné tette a hadseregét, hogy nem tudta a hadjáratot folytatni. Elterjedtségét az is bizonyítja, hogy a Kapisztrán János csodáiról felvett jegyzőkönyvben szereplő betegek jelentős része éppen váltólázban szenvedett. Mátyás király hadseregében is nagy gondot okozott a malária. A zsoldos katonák ugyanis a Bácskába és Bánátba való megérkezésük után hamarosan megbetegedtek. Sok gondot okozott a beteg katonák ápolása és gyógyítása. A betegség ellen a katonák ecetbe mártott borsot kaptak. Ezzel szemben a nép inkább a fokhagymát használta, mint olyan gyógyszert, amely sok egyéb betegség ellen is eredményesnek bizonyult. Érdekes megjegyezni, hogy a nép állt közelebb az igazsághoz, mert ma már a fokhagymából ki is választják azt az anyagot, amely gyógyítja a magas vérnyomást és az érlelmeszesedést.

1495-ben Rómából a zarándokok egy új betegséget hoztak be az országba, a bujakórt (szifilisz, luesz). A szörnyű betegséget igen sokan megkapták, korra és rangra való tekintet nélkül. Terjedését nagyban előmozdította a szabados nemi élet és az alapvető higiénia hiánya. „Francos” betegségnek is nevezték, mert különösen el volt terjedve a francia zsoldos katonák között. A korabeli orvosok így írták le a szimptomákat: „Bágyadtság és a tagok feszülése után heves láz következett, erre gennyes, hólyagos kiütések jelentkeztek, elsősorban a nemi szerveken, amelyek majd sárga, majd vörös színűek voltak, néhány nap múlva pedig felrepedtek és elfekélyesedtek.” A szifiliszt kezdetben hashajtókkal, húgyhajtókkal, tormával és

ecettel kevert mandulatejjel gyógyították. Sok orvos fürdőket, izzasztószeret, érvágást és köpölyözést rendelt betegei számára. Bakócz Tamás esztergomi érsek olasz orvosa 1499-ben hánytatókat, hashajtókat és guiacumot (higanyoldat) adott a szifiliszes főpapnak, és azt tanácsolta, hogy „örvendezzen, jó barátokkal vigadjon, és minden délután végezzen egy nyugodt coitust.” E tanács alapja az a galénoszi orvosi felfogás volt, amely szerint a kiürülés a szifilisz leghatásosabb kezelési módja. A lakosság nagy félelmét a betegségtől mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a papok a szószékről könyörögtek a hívekkel együtt azért, hogy Isten szabadítása meg őket az „ulcus pessimus”-tól, a kegyetlen fekélytől.